

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin maarif nazirləri

Misir Mərdanov

Əməkdar elm xadimi, professor

Əsgər Quliyev
dosent

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin milli təhsil quruculuğu və siyasətində ölkənin idarə olunmasını təmin edəcək ali təhsilli mütəxəssislərin hazırlanması, ümumi və peşə-ihtisas təhsili müəssisələri şəbəkəsinin genişləndirilməsi, ümumi təhsilin məzmununun milliləşdirilməsi, yeni məzmunlu dərsliklərin hazırlanması, pedaqoji kadrlara olan tələbatın ödənilməsi üçün müəllim hazırlayan ali məktəb, seminariya və pedaqoji kursların yaradılması, yaşlıların təhsili üzrə savad kurslarının təşkil edilməsi aparıcı yer tuturdu.

Bu, dənılmaz bir həqiqətdir ki, Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti həmin məsələlərin həlli istiqamətində elə tarixi addımlar atdı, elə möhkəm təməl qoydu ki, XX əsr Azərbaycan təhsili, elmi və mədəniyyətinin "Cümhuriyyət dövrü"ndən sonrakı mərhələsi məhz həmin təməl üzərində boy atıb inkişaf etdi. Təkcə bunu demək kifayət edər ki, digər addımlarla yanaşı, o dövrdə yaranmış tarixi-siyasi şərait Milli Hökumətə ali təhsil müəssisələri açmaq sahəsində qarşıya qoyduğu ümummilli məsələlərdən yalnız birini-Azərbaycanda ali təhsil və elmin təməl daşları-

nı qoyan, "Azərbaycan gəncliyini elm və texnika əsrinə hazırlamaq" (M.Ə. Rəsulzadə) kimi müqəddəs missiyanı öz üzərinə götürən Bakı Dövlət Universitetini təsis etməyə imkan verdi. Böyük iftixarla deməli ki, bu elm-təhsil ocağı sözün həqiqi mənasında Milli Hökumətin xalqımıza bəxş etdiyi şah əsəri, milli tariximizə "Universitetin və maarifin həqiqi dostları" (V.İ. Razumovski) kimi daxil olmuş "Cümhuriyyət" qurucularının millotimizə müqəddəs ərməğanı, əvəzsiz yadigarı və əbədi töhfəsidir...

Nə yazıqlar ki, sovet dövründə yazılmış elmi ədəbiyyatda universitetin yaradılması yolunda, eləcə də, digər təhsil quruculuğu sahəsində hər cür fədakarlıq göstərmiş bir sıra dövlət və maarif xadimlərinin rolu və xidmətləri ya heçə endirilmiş, ya da tarixi həqiqətlər təhrif olunmuşdur. Tarixi reallığın, ədalətin gec də olsa, bərpa olunması naminə "Cümhuriyyət" in ilk maarif naziri Nəsim bəy Yusifbəyli haqqında yazının davamı olaraq digər maarif nazirləri Rəşid xan Qaplanov, Həmid bəy Şahxatinski və Nurməhəmməd bəy Şahsuvarov haqqında söhbətimizi davam etdiririk.

Rəşid xan Qaplanov (1883-1937): Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin görkəmli dövlət və maarif xadimlərindən olan Rəşid xan Zavid oğlu Qaplanovun adı XX əsr Azərbaycan təhsili tarixində şərəfli yerlərdən birini tutur. Belə ki, bu görkəmli maarif xadiminin Bakı Dövlət Universitetinin təsis edilməsində, 100 nəfər azərbaycanlı gəncin xaricə ali təhsil almağa göndərilməsində, bütövlükdə Cümhuriyyətin 4-cü Hökumət Kabinetində (14.04.1919–24.12.1919) maarif naziri kimi fəaliyyət göstərdiyi müddətdə həyata keçirilən təhsil siyasəti və quruculuğu sahəsində müstəsna xidmətləri olmuşdur.

Milliyyətçə Şimali Qafqazda yaşayan qumuq türklərindən olan Rəşid xan Qaplanov 1883-cü ildə Dağıstanın Xasavayurd qəzasının Ağsay kəndində zadəgan ailəsində doğulub. Əslən qumuq knyazları soyundan, əsilzadə-xanзадə nəslindən olan Rəşid xan mükəmməl təhsil görmüşdür. Orta təhsilini Vladıqafqazdakı realni məktəbdə alan Rəşid xan ali təhsilini 1910-cu ildə Fransanın Parisdəki məşhur Sarbonna Universitetinin hüquq fakültəsində başa vurmuşdur. Sarbonna Universitetində mükəmməl hüquqi təhsil alan Rəşid xan Qaplanov İstanbul Universitetinin rəhbərliyi tərəfindən edilən dəvəti qəbul edərək Türkiyəyə gəlmiş, 3 il orada müəllimlik fəaliyyəti ilə məşğul olmuş, Osmanlı tarixi və ədəbiyyatını dərinlən öyrənmişdir.

1913-cü ildə yenidən Vladıqafqaza qayıdan Rəşid xan Qaplanov tanınmış hüquqşünas-vəkil kimi fəaliyyətini orada davam etdirmiş, şəhər dairə

məhkəməsində andlı müvəkkilin müavini vəzifəsində çalışmışdır.

1917-ci ildə Rusiyada baş verən Fevral çevrilişindən sonra Şimali Qafqazda cərəyan edən siyasi proseslərə qoşulan Rəşid xan Qaplanov yeni yaranan Çar-kəz-Dağıstan və Dağlar respublikalarının təşkilində iştirak etmiş, həmin hökumətlərdə müxtəlif nazir vəzifələrində fəaliyyət göstərmişdir.

1919-cu ilin əvvəllərində dostları tərəfindən Bakıya dəvət olunan Rəşid xan Qaplanov Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət quruculuğuna cəlb olunaraq, Nəsim bəy Yusifbəylinin təşkil etdiyi 4-cü Hökumət Kabinetində maarif və dini etiqad naziri vəzifəsinə təyin edilmişdir. Onun maarif naziri kimi fəaliyyət göstərdiyi dövrdə Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti-təhsil sahəsində uğurlu və tarixi addımlar atmış, Bakıda və ölkənin müxtəlif bölgələrində çoxsaylı yeni təhsil müəssisələri açılmış, Bakı Dövlət Universiteti təsis olunmuş, 100 nəfər azərbaycanlı gəncin xaricə ali təhsil almağa göndərilməsi təşkil edilmiş, Azərbaycan müəllimlərinin Bakıda III qurultayı keçirilmiş, ümumi təhsilin məzmunu sahəsində islahatlar üzrə Hökumət Komissiyası yaradılmış, nəhayət, əlifba islahatı sahəsində Dövlət Komissiyası fəaliyyətə başlamışdır...

Milli Hökumətin təhsil quruculuğu sahəsində atdığı tarixi addımlardan biri XX əsr Azərbaycan təhsili, elmi və mədəniyyəti tarixinə şanlı səhifələr yazan, "Avropa ilə Asiyannı qovuşunda yanan yeni çirəq" (V.İ. Razumovski) kimi dəyərləndirilən Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması idi. Bu işdə Cümhuriyyətin digər siyasi,

dövlət və maarif xadimləri ilə yanaşı, Avropada mükəmməl hüquqi ali təhsil almış, böyük ziyalı Rəşid xan Qaplanovun da müstəsna xidmətləri olmuşdur. Təəssüf ki, sovet tarixşünaslığında universitetin təsis olunma tarixi ilə bağlı bəzi məqamlar siyasi konyunktura qurban verilmiş, həqiqi tarix saxtalaşdırılmış, universitetin guya qabaqcıl rus alimlərinin təşəbbüsü və inqilabi ruhlu zəhmətkeşlərin tələbi qarşısında "əksinqilabçı müsavət hökuməti"nin güzəştə getməsi nəticəsində "yaradılması" kimi realıqdan uzaq iddia irəli sürülmüş, bu dövrün təhsil sistemində rəhbərlik etmiş maarif xadimlərinin adları bilərəkdən "unutdurulmuşdur".

Şükürlər olsun ki, Azərbaycanın müstəqilliyə qovuşması digər millimənəvi dəyərlərlə yanaşı, XX əsr təhsil tarixinin, o cümlədən milli tariximizin mühüm bir sahəsi olan Bakı Dövlət Universitetinin həqiqi tarixinin yazılmasına tarixi imkan və şərait yaratmışdır. Ümummilli lider Heydər Əliyevin dediyi kimi, "...universitetin tarixini ədalətli, düzgün yazmaq üçün indi gözəl şərait yaranmışdır. Amma bu, təkcə universitetin tarixi deyil, bu, Azərbaycan xalqının tarixidir, Azərbaycan Respublikasının tarixidir, Azərbaycan elminin, təhsilinin, mədəniyyətinin tarixidir. Ona görə də onu təhrif etmək olmaz..."

Bu mənada Bakı Dövlət Universitetinin təsis edilməsi ilə bağlı bəzi tarixi məqamlara yenidən işıq salmaq, tarixi həqiqətləri elmi ictimaiyyətə və xalqa doğru, düzgün təqdim etmək faydalı olardı...

Doğrudur, Cümhuriyyətin 4-cü Hökumətinin Kabinetinin proqramın-

da Tiflisdəki Zaqafqaziya Universitetinin Bakıya köçürülməsi nəzərdə tutulmuş, nazir müavini Həmid bəy Şah-taxtinskiyin rəhbərliyi ilə Tiflis Hökuməti ilə intensiv danışıqlar aparılmışdır. Bu haqda V.İ.Razumovski yazırdı: "1919-cu ilin əvvəlində Azərbaycan Cümhuriyyəti xalq maarifi nazirinin müavini Həmid bəy Şah-taxtinski Tiflis şəhərinə gəldi. O, rus universitetini Bakıya köçürmək təklifi ilə gəlmişdi, ...yaxşı binalar, maddi təminat və s. vəd etdi..."

Universitet rəhbərliyi bu təklifi qəbul etsə də, ermənilərin qeyri-konstruktiv mövqeyi bu məsələnin həllinə imkan vermədi. Belə olan halda, Cümhuriyyət Hökuməti Bakıda müstəqil universitet yaratmaq qərarına gəldi. Hökumətin tapşırığı ilə Zaqafqaziya Universitetinin rektoru Vasili İvanoviç Razumovski Bakıya davət edildi. Həmin il aprelin sonunda Bakıya gələn V.İ.Razumovski xalq maarifi naziri Rəşid xan Qaplanov və onun müavini Həmid bəy Şah-taxtinski ilə geniş müzakirələr apararaq Bakıda universitet təsis edilməsi işinə rəhbərliyi öz üzərinə götürdü. Hökumət 1919-cu il mayın 19-da Xalq Maarifi Nazirliyi yanında Universitet Komissiyası haqqında Əsasnaməni və Komissiyaanın tərkibini təsdiq etdi. Komissiyaanın ilk iclasında maarif naziri Rəşid xan Qaplanov Universitet Komissiyası üzvləri qarşısında çıxış edərək universitetin açılması barədə Azərbaycan Hökumətinin qəti qərarını onların nəzərinə çatdırdı. Xatırladaq ki, komissiyaya geniş hüquqlar verilməmişdi. Belə ki, Komissiya üzvləri Hökumət Başçısından hər bir yüksək vəzifə sahibinə müraciət edə bilərdilər. Hökumət iyunun

16-da universitet komissiyasının ştatlarını təsdiq etdi, məaşlarını müəyyənləşdirdi. Komissiyaya qısa müddətdə universitetin təsis edilməsi, nəzəməsi və universitetin 1919-20-ci dərəcə üçün ştat və xərclər smetəsi haqqında Qanun layihələrinin hazırlanması tapşırılmışdı. Komissiya tezliklə həmin qanun layihələrini hazırlayıb hökumətə təqdim etdi. Azərbaycan Hökuməti 7 iyul 1919-cu il tarixli qərarı ilə həmin Qanun layihələrini bəyənrək Parlamentin müzakirəsinə təqdim etdi. Təxminən 2 aya yaxın müddətdə həmin Qanun layihələri Parlamentin müxtəlif komissiyalarında ətraflı müzakirə olundu.

Çox gərgin mübahisə və qızğın müzakirələrdən sonra Bakıda universitetin təsis edilməsi ilə bağlı qanun layihələri Parlamentin 21 avqust 1919-cu il tarixli 67-ci iclasının gündəliyinə salınır. Bu tarixi iclasə sədrlik edən böyük maarifçi Sultan Məcid Qənizadə Qanun layihələrinin müzakirəsinə başlaması təklif edir. Katib Mehdi bəy Hacinski həmin sənədlərin məzmununu il parlament üzvlərini tanış edir. Müzakirələr başlanır. Parlamentdə ilk söz alan "İttihad" fraksiyasının rəhbəri Qarabəy Qarabəyov universitetdə tədrisin rus dilində aparılacağını əsas götürərək Qanun layihələrinin müzakirəsinin dayandırılmasını, layihələrin yenidən komissiyalara qaytarılmasını təklif edir və məsələnin səsə qoyulmasını tələb edir. Parlamentdə səsə qoyulan təklif səs çoxluğu ilə qəbul edilir və universitetin təsis olunması ilə bağlı məsələ gündəlikdən çıxarılır. Universitetin 1919-20-ci dərəcə ilinin əvvəlində açılması haqqında Hökumətin planları və Universitet Komissiyasının

gördüyü işlər təhlükə altına düşür. Əvvəla, Bakıda universitet təsis etmək istəyənlər yaxşı dərk edirdilər ki, bu məsələ yeni dərəcə ilinin əvvəlinə kimi həll edilməzsə, mütləq uzanacaq, sonrakı taleyi isə bilinməyəcəkdir. Bu narahatlığı və təhlükəni parlamentdəki fraksiyalara göndərərsək, vaxt qayıb olacaq. Əmin olun ki, darülfünun bu sənə (bu il) açılmayacağı kimi, gələcək sənə də açılmayacaqdı..."

Digər tərəfdən, ölkə daxilində siyasi vəziyyət müərrəkləşmiş, ingilislər qoşunları avqustun əvvəlində Azərbaycanı tərk etmiş, Şimal təhlükəsi isə Vətənin başı üzərində "Damokl qılıncı" kimi asılmışdı. Məsələ çox ciddi idi: universitetin yaradılması mütləq indi həll edilməli idi. Əks halda bu məsələ də bir ideya olaraq tarixin arxivinə düşə bilərdi. Bütün bu tarixi reallığı və universitet açılmasının milli dövlətçiliyimiz, elm, təhsil və mədəniyyətimizin tərəqqisi üçün böyük əhəmiyyətini dərinəndirən dərk edən Parlamentin bir çox üzvləri-siyasi, dövlət və maarif xadimləri Bakıda universitetin təsis edilməsinə dair qanun layihələrinin iclasın gündəliyindən çıxarılması haqqında qərar qəti etiraz səslərini ucaltdılar. Parlamentdə böyük nüfuz və çoxlu tərəfdarları olan Məmməd Əmin Rəsulzadə ilk olaraq söz aldı və milli təhsil tariximiz üçün çox önəmli bir tarixi çıxış etdi. Onun ardınca maarif naziri Rəşid xan Qaplanov, Səməd Ağamalıoğlu, Mustafa Məmmədov və başqaları çıxış edərək Bakıda universitet açılmasının ümummilli, ümumdövlət və ümumbəşəri

əhəmiyyətini əsaslandırdıqdan, dörd saatdan artıq sürən üzücü və gərgin müzakirələrdən sonra Parlament öz qərarına yenidən baxmaq və universitetin təsisinə dair Qanun layihələrinin müzakirəsinə başlamaq haqqında qərar qəbul etmək məcburiyyətində qaldı. Parlamentin bu tarixi qərarından sonra söz alan Mustafa Məmmədov demişdi: "Biz bu gün artıq universitetin möhtəşəm binasının təməl daşını qoyduq. Parlament tərəfindən həmin Qanun layihəsinin qəbul edilməsi tariximizdə ən əhəmiyyətli aktlardan biri olacaqdır. Artıq universitetin taleyindən narahat olmağa dəyməz. Parlamentdə tarixi bir gün baş verdi..."

Həqiqətən 21 avqust 1919-cu il Bakı Dövlət Universitetinin, bütövlükdə Azərbaycan təhsili, elmi və mədəniyyəti tarixinin ən gərgin, ən mürəkkəb, lakin ən şərəfli günlərindən biri kimi milli mədəniyyət tariximizə düşdü... Sonralar V.İ.Razumovski bu tarixi hadisələri xatırlayaraq həmin məsələnin müsbət həllində fədakarlıq, əsl vətənpərvərlik nümunəsi göstərən insanları "universitetin və maarifin həqiqi dostları" adlandırdı, onları içərisində Məmməd Əmin Rəsulzadəni, Nəsim bəy Yusifbəyli, Fətəli xan Xoyskini, Rəşid xan Qaplanovu, Həsən bəy Ağayevi, Səmədağa Ağamalıoğlu və başqalarını xüsusi olaraq nəzərə çatdırdı. Həqiqətə naminə deməliyə ki, Bakıda "universitetin və maarifin həqiqi dostları" həmin elm-təhsil ocağını milli müstəqilliyin, demokratik, dünyəvi dövlətin əsas atributlarından biri sayır, bunun vasitəsilə xalqın intellektual potensialının, elm, təhsil və mədəniyyətinin, milli özünüdərkini inkişaf etdirilməsinə, millətimizin

müstəqil və azad yaşamağa layiq olduğunu bütün dünyaya sübut etməyə xidmət edəcəyinə inanırdılar.

Maarif naziri Rəşid xan Qaplanov bu haqda parlamentdəki çıxışında belə demişdi: "Biz məsələni dövlətin mənafeyi nöqteyi-nəzərindən tədqiq və mülahizə etməliyik. Biz cahana elan edirik ki, hürr yaşamağa haqlı müstəqil millətlik, bunu yalnız elanımız kafi deyildir. Təzəhüratı milliyyətimizi (milli varlığımızı) daha ziyadə təhdid etmək və onu atıya (gələcəyə) hazırlamaq lazımdır. Biz millətin ruhunu bu surətlə yüksəldərsək, əmin olalım ki, istiqbalda (gələcəkdə) fənaqların (çətinliklərin) önünü almış və millətimizi fəlakətdən qurtarmış oluruq. İftə, o ruhu yüksəldəcək bir elm ocağı lazımdır ki, o da darülfünundan başqa bir şey deyildir. Darülfünunun mövcudiyyəti ilə biz Vətənimizi daha başqa sürətdə Avropaya qarşı göstərəcəkdir və yaşamağa layiq bir millət olduğumuzu da bu surətlə isbat edəcəyik..."

"Universitetin və maarifin həqiqi dostları" bu fikirdə idilər ki, o, tokco təhsil verməklə kifayətlənməyib ölkəni, Vətəni, Azərbaycanı tədqiq edib öyrənəcəkdir. Onlar belə düşündülər ki, dünyanın bütün mədəni millətləri kimi xalqımız da universitet müqəddəs elm-təhsil məbədi kimi sitayiş etməlidir. Maarif naziri Rəşid xan Qaplanov Parlamentdəki tarixi çıxışının sonunda böyük uzaqgörənliklə demişdir: "Elm məbədinə dərcəyi-hörmətlə, camelərə, məscidlərə girərkən ayaqgəbəllərini çıxaran kimi, bu elm məbədinə də girərkən mülahizəti-şəxsiyyə (şəxsi mülahizələri), siyasiyyə və firqə nizayılarını (siyasi maraqları) unudaraq girməliyik. Əminəm ki, bu

darülfünuna istiqbali-milliyəmizi (millətin xoşbəxt gələcəyini) təminədiyi bir məbəddə, elm nəzəri ilə baxacağıq..."

Onu da xatırladaq ki, universitetin açılmasının əleyhdarları tədrisin rus dilində aparılmasına qarşı çıxır, bunu milli mənafeyə zidd addım hesab edirdilər. Universitetin və maarifin həqiqi dostları isə inandırmağa çalışırdılar ki, "Ülüm (elm) və fənnun (fənnlər) bitərəkdir. Dünyada rus elmi deyil, beynəlmiləl bir elm var. Biz beynəlmiləl elmi hər bir millətin ağzından eşitdiyimiz kimi, rus professorları ağzından da öyrənmə bilərik... Öyrənilməsi lazım gələndə bir elmi Azərbaycan paytaxtında bir çinli ağzından öyrənməkdən bizim üçün heç bir fərq və xətrə yoxdur (M.Ə.Rəsulzadə)".

Hesab edirik ki, universitetin yaradılmasının zəruriliyinə dair Parlamentdə söylənilən və onun sonrakı tarixi taleyini həll edən bu mülahizələr istər tarixilik, istərsə də müasirlik baxımından əhəmiyyətli (Yeri gəlmişkən bildiririk ki, universitetin təsisinə ilə bağlı həqiqi tarixi məlumatlar ilk dəfə ilkin mənbələr əsasında bu sətirlərin müəlliflərinin 2003-cü ildə çap olunmuş "Azərbaycan təhsili Xalq Cümhuriyyəti illərində" monoqrafiyasında sistemli şəkildə araşdırılmışdır).

Məlumdur ki, 1919-cu il sentyabrın 1-də Parlament Bakı şəhərində dövlət universitetinin təsis edilməsi haqqında Qanun qəbul etdi. Elə həmin iclasda Parlament 1919-20-ci dərslər üçün 100 nəfər azərbaycanlı gəncin xarici ölkələrin ali məktəblərinə göndərilməsi haqqında da qərar qəbul etdi. Az sonra universitet komissiyasının iclasında rektor və dekanlar seçildi, hökumətin qərarı ilə V.İ.Razumovski

rektor təsdiq edildi. Universitetin 4 fakültədən ibarət olması nəzərdə tutulsa da, noyabrın 15-dən 2 fakültə ilə (tarix-filologiya və tibb fakültəsi) fəaliyyətə başladı. Universitetin açılışında Parlament və Hökumət üzvləri, tanınmış ziyalılar iştirak etdilər. Kadr çatışmazlığı səbəbindən maarif naziri Rəşid xan Qaplanov və siyasi xadim Məmməd Əmin Rəsulzadə "Osmanlı ədəbiyyatı tarixi"ndən, nazir müavini Həmid bəy Şaxtaxtinski "Rus dili və ədəbiyyatı"ndan universitetdə mühazirələr oxuyurdular. Həmin günlərdə "Azərbaycan" (17.11.1919) qəzetində çap olunmuş "Darülfünunun açılması" adlı yazıda deyilirdi: "Dün Azərbaycan darülfünunu ilk dəfə olaraq açıldı və ilk gündür ki, məşğuliyyətə başladı. Bir məmləkətdə bir millətin həyatı-siyasiyyə və milliyyətində darülfünunların, akademiyaaların hasilə götürəcəkləri tərəqqi və yeniliyin dərcə və meyarı təyin edilməz. Tarixdə Atina darülfünunun yeni bir Yunanıstan yaratdığını kim inkar edə bilər? Bir əsr əvvəl Fransanı almışmıq, siyasət və hərbi hazırlayan və Napoleonun qəhar bir intiqam alan Berlin və Hamburq darülfünunları olmamışdımı?...

Azərbaycan darülfünunu, əlbəttə bir türk darülfünunudur, çünki türk milləti, türk Parlamanı, türk Hökuməti tərəfindən türk gəncliyi üçün açılmışdır. Darülfünunun fəaliyyəti başlaması tarixi olan 15 noyabr yeni bir tərəqqi dövrünün açılmasının ibtidası (başlanğıcı) olacaqdır..."

Hesab edirik ki, bu yazıda söylənilən, arzu edilən böyük və uly amallar

keçən il 90 illiyini böyük təntənə ilə qeyd etdiyimiz, "Azərbaycan xalqının milli şərəfi" (Heydər Əliyev) olan Bakı Dövlət Universitetinin simasında artıq çoxdan realığı çəvrilmişdir. Azərbaycanca sovet hakimiyyəti illərində universitetin tarixində mövcud olmuş müəyyən çətinliklərə baxmayaraq, o, xalqımızın təhsillənməsində, intellektual potensialının yüksəlməsində, milli elitanın formalaşmasında müstəsna rol oynamış, ötən dövrdə ölkəmizdə elm və təhsil müəssisələrinin hərtərəfli inkişafında aparıcı elmi mərkəz funksiyasını yerinə yetirmiş, Azərbaycan təhsilinin bayraqdan mis-siyasını XX əsrdən XXI əsra layəqətlə daşımağa nail olmuşdur...

Hörmətli oxucu! Deyilənlər göstərir ki, bütün çətinliklərə baxmayaraq, Bakı Dövlət Universitetini yaradanlar bu elm-təhsil məbədinin Azərbaycan xalqının və dövlətinin tarixi taleyində müstəsna rol oynayacağına inanırdılar. Tarix və zaman bu böyük insanların uzaqgörənliyini təsdiq etdi. Belə insanlardan biri olan Rəşid xan Qaplanov universiteti yaradanların öncüllərindən idi, universitetin təsis olunması işinə əvvəldən axıradək rəhbərlik etmiş, bununla da universitetin şanlı tarixinə öz əbədi imzasını qoymuşdu...

Rəşid xan Qaplanov sonralar Cümhuriyyətin 5-ci Hökumət Kabinetində (24.12.1919-01.04.1920) maliyyə naziri vəzifəsini tutmuş, milli valyutamızın döviyyəyə buraxılması işinə rəhbərlik etmişdi. Bəlkə çoxları bilmir ki, o zamankı Azərbaycan mənasının üzərində Baş nazir Nəsim bəy Yusifbəyli ilə yanaşı, maliyyə naziri Rəşid xan Qaplanovun da imzaları həkk olunmuşdu. Bununla da o, həm də milli

maliyyə tariximizə öz şəərəfli adını yazdırmağa nail olmuşdu...

1920-ci ilin 27 Aprel çevrilişindən sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin rəhbərlərinə qarşı repressiyalar başlandı. Sovet hökumətinin "Qırmızı terror" əməliyyatı Rəşid xan Qaplanovu da hədəfə aldı. Həmin ilin iyununda Bakıda həbs olunan Rəşid xan əvvəlcə Vladıqafqaza, sonra isə Moskva-yə ÇK-nın sərəncamına göndərildi. Uzun sürən istintaq və işğəncələrdən sonra azadlığa çıxan Rəşid xan Qaplanov 1920-1930-cu illərdə Moskvada Şərq Xalqları Universitetində "Osmanlı tarixi və ədəbiyyatı"ndan dərsmiş, eyni zamanda vəkillik fəaliyyəti ilə də məşğul olmuşdu. 1937-ci ilin dəhşətli repressiyası bu böyük insandan da yan keçməmiş, sovet "Qırmızı terror"unun qurbanı kimi həmin ildə güllələnmişdir.

İnanırıq ki, bu böyük maarif fə-daisi və ziyalısının adı Azərbaycanın dövlətçilik tarixində, milli təhsil salnaməsində hər zaman xoş xatırlarla anılacaqdır. Necə ki, Cümhuriyyətin yadigarı olan Bakı Dövlət Universiteti var, onun təsis olunması və fəaliyyətə başlaması işinə canı-dildən rəhbərlik etmiş böyük türk oğlu, həqiqi ziyalı Rəşid xan Qaplanovun adı da milli təhsil tariximizdə var olacaqdır. Hesab edirik ki, müstəqil Azərbaycan yolunda həyatını qurban vermiş bu böyük maarif və dövlət xadiminin adının əbədləşdirilməsi üçün müəyyən addımların atılması zamanı çoxdan çatmışdır.

Həmid bəy Şaxtaxtinski (1880-1944): Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin görkəmli xadimlərindən olan Həmid bəy Şaxtaxtinski adını XX əsr

Azərbaycan dövlətçiliyi və təhsili tarixində şəərəfli yerlərdən birini tutur. 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycanın müstəqilliyini elan edən Milli Şuranın üzvü olan Həmid bəy İstiqlal Bəyan-naməsinin qəbuluna səs vermiş, 7 dekabr 1918-ci ildən fəaliyyətə başlayan Azərbaycan Parlamentinin üzvü kimi milli dövlətçilik tarixinə imza atmış böyük tarixi şəxsiyyətlərdən biri idi. O, həm də görkəmli təhsil təşkilatçısı, böyük maarifçi kimi də milli təhsil tariximizə öz şəərəfli adını həkk etmiş, Xalq Cümhuriyyətinin 2-ci, 3-cü, 4-cü Hökumət Kabinetlərində maarif nazirinin müavini, nəhayət, 5-ci Hökumət Kabinetində isə (24.12.1919- 01.04.1920) maarif və dini etiqad naziri kimi Azərbaycanın milli təhsil tarixi salnaməsinə şanlı səhiyələr yazmışdır.

Həmid bəy (bəzi mənbələrdə Həmid ağa) Xəlil oğlu Şaxtaxtinski 1880-ci ildə Azərbaycanın qədim Naxçıvan qəzasının Şaxtaxtı kəndində anadan olmuş, ilk təhsilini mollaxanada almışdır. Naxçıvan 3-cü dərəcəli şəhər məktəbini bitirən Həmid bəy İrəvan Müəllimlər Seminariyasına daxil olmuş, oranı 1899-cu ildə uğurla bitirmişdir. Yüksək istedadı ilə seçilən Həmid bəy seminariyada saxlanılmış, rus və Azərbaycan dilləri müəllimi kimi pedaqoji fəaliyyətə başlamışdır. Seminariyadakı pedaqoji fəaliyyətlə yanaşı, o, Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyətinin üzvü kimi müsəlmanlar (azərbaycanlılar) arasında maarifin yayılmasına köməklik göstərmişdir.

Ali təhsil almaq arzusu ilə Odes-saya gedən Həmid bəy Şaxtaxtinski oradakı Novorossiysk Universitetinin hüquq fakültəsinə daxil olmuşdur. Təhsil illərində həmin universitetdə

azərbaycanlı tələbələr tərəfindən yaradılmış "Azərbaycan Həmyerliləri" təşkilatının (xatırladaq ki, vaxtilə bu təşkilatda Nəsim bəy Yusifbəyli, Noriman Nərimanov, Xosrov bəy Sultanov və başqaları fəaliyyət göstərmişdirlər) rəhbərlərindən biri kimi siyasi fəaliyyətlə də məşğul olmuşdur. 1912-ci ildə həmin universitetin hüquq fakültəsini bitirən Həmid bəy Gəncəyə gəlmiş, şəhərin ictimai-siyasi və mədəni həyatında yaxından iştirak etmişdir. 1914-cü ildə Gəncə quberniyasının Xalq Məktəbləri inspektoru vəzifəsinə təyin edilən Həmid bəy maarifçiliklə yanaşı, Gəncə şəhər dairə məhkəməsinə andlı müvəkkilin yardımçısı (müavini) vəzifəsində vəkilliklə də məşğul olmuşdur. O, 1916-cı ildə Bakıya köçərək şəhər dairə məhkəməsinə eyni vəzifədə vəkillik fəaliyyətini davam etdirmişdir.

1917-ci ildə Rusiyada baş verən Fevral çevrilişindən sonra Həmid bəy həmin ilin payızında yaradılan "İttihad-islam" ("İslam birliyi") partiyasının üzvü olmuşdur. Həmin ilin avqustundan Cənubi Qafqaz Təhsil Dairəsi üzrə inspektör kimi təhsilin idarə olunmasında fəal iştirak etmişdir.

Həmid bəy Şaxtaxtinski Azərbaycanda Xalq Cümhuriyyəti qurulduqdan və Müvəqqəti Hökumət Tiflisdən Gəncəyə köçdüüyü tarixdə (16.06.1918) ölkənin maarif və dini etiqad naziri vəzifəsindən istefa verəndə (05.04.1920) olan müddətdə Azərbaycanın maarif sistemində rəhbərlik edənlərdən biri kimi təhsil müəssisələrinin milliləşdirilməsində, ölkənin şəhər və kəndlərində ana dilində məktəb və seminariyaların açılmasında böyük əməyi olmuşdur. Azərbaycanın ümumtəh-

sil məktəbləri üçün milli dərsliklərin hazırlanması, Azərbaycan dilində elmi terminologiyanın tərtibi üzrə Hökumət Komissiyalarının sədri olmuş Həmid bəy yeni Azərbaycan əlifbası üzrə Dövlət Komissiyasının üzvü kimi də təhsil quruculuğu və əlifba islahatları işinə əvəzsiz töhfələr vermişdir.

Məktəb islahatı sahəsində məsələləri müzakirə etmək, müəyyən təkliflər hazırlayıb Hökumətə təqdim etmək məqsədilə Nazirlər Şurasının qərarı ilə 1919-cu il avqustun 20-dən sentyabrın 1-dək Bakıda keçirilmiş Azərbaycan Müəllimlərinin 3-cü Qurultayına da maarif nazirinin müavini Həmid bəy Şahtaxtinski rəhbərlik etmiş, qurultayda geniş nitq söyləmişdir.

Qurultayın Xalq Maarifi Nazirliyinə təqdim etdiyi təkliflər əsasında məktəb islahatı, o cümlədən ümumi təhsilin məzmunca milliləşdirilməsini nəzərdə tutan proqram və dərslik islahatı üzrə Dövlət Proqramı hazırlamaq məqsədilə 1919-cu il noyabrın 7-də Xalq Maarifi Nazirliyi yanında Həmid bəy Şahtaxtinskinin sədrliyi ilə Hökumət Komissiyası yaradılmışdı. Həmin Komissiya yeni məzmunlu milli dərsliklərin hazırlanması işinə böyük töhfələr versə də, aprel işğalı nəticəsində Cümhuriyyətin süqutu səbəbindən həmin islahat proqramını axıradək reallaşdırmaq mümkün olmamışdı.

Həmid bəy Şahtaxtinski bunlarla yanaşı, yuxarıda deyildiyi kimi Bakı Dövlət Universitetinin yaradılmasında xüsusi xidmətlər göstərmiş, universitet fəaliyyətdə başlayanda orada rus dili və ədəbiyyatından dərs demiş, bir müddət prorektor kimi tədrisin təşkilinə böyük əmək sərf etmişdi.

Sovet hakimiyyəti illərində də Həmid bəy universitetdə prorektor (1920-1925) kimi fəaliyyətini davam etdirmiş, Bakı Xalq Maarifi şöbəsinin nəzdindəki 2 illik Müəllimlər İnstitutunda dərs demişdir. O, eyni zamanda 1928-ci ildə Tiflisdəki Zaqafqaziya Universitetinin tibb fakültəsini də bitirmiş, Azərbaycan Tibb İnstitutunda (1930-1940) professor kimi çalışmışdır.

Həmid bəy Şahtaxtinski 1920-1930-cu illərdə yalnız pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olsa da, sovet rejiminin "Qırmızı terror"undan yayına bilməmiş, 1941-ci ildə həbs olunaraq Arxangelsk vilayətinin ölüm düşərgələrinə sürgün edilmiş və orada dünyasını dəyişmişdir. 1950-ci illərin sonunda digər repressiya qurbanları kimi Həmid bəyə də ölümündən sonra bəraət verilmiş, təmiz adı özünə qaytarılmışdır.

Bir neçə kəlmə də Həmid bəyin ailə üzvləri haqqında demək istərdik. O, əslən Şahtaxtı kəndindən olan xalası qızı Səkinə xanımın evlənmiş, bu izdivacdan 4 qız övladı (Məsmə, Leyla, Aliyə və Səidə) dünyaya göz açmışdır. Onların hamısı yüksək təhsil almışdılar. Övladları Bakıda yaşamış, orada da dünyalarını dəyişmişdilər. Hazırda Leyla xanımın qızı, Səkinə xanımın isə oğlu Bakıda yaşayırlar.

Həmid bəy Şahtaxtinskinin adı və əməlləri xalqımızın qan yaddaşında yaşayır. Xatırlatmaq yerinə düşər ki, Həmid bəy uzun illər (1916-1941) Bakıda keçmiş Qorqanov (indiki Rəşad Rza) küçəsi, 24 ünvanında yaşamışdır. Yaxşı olardı ki, yaşadığı ünvanda onun xatirə lövhəsi vurulaydı. O, is-

tiqlal mücahidi, böyük maarifçi kimi buna tam layiqdir...

Nurməhəmməd bəy Şahsuvarov (1883-1958): Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin görkəmli dövlət və maarif xadimi Nurməhəmməd bəy Şahsuvarov milli istiqlal hərəkatının iştirakçılarında biri kimi XX əsr milli dövlətçilik və təhsil tarixində iz qoymuş şəxsiyyətlərdən biridir.

1883-cü ildə Zəngəzur qəzasının Minkənd kəndində bəy ailəsində doğulan Nurməhəmməd bəy ilk təhsilini ibtidai kənd məktəbində almışdır. O, 1899-cu ildə məşhur Qori Müəllimlər Seminariyasına qəbul olunmuş və oranı 1903-cü ildə uğurla bitirmişdir. Seminariyanı bitirdikdən sonra Nurməhəmməd bəy bir müddət Gəncədə rus dili müəllimi kimi çalışmış, şəhərin mədəni həyatında yaxından iştirak etmişdir. Sonralar Tiflis Aleksandr Müəllimlər İnstitutuna daxil olmuş, oranı 1912-ci ildə fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. Həmin il Kiyev Universitetinin hüquq fakültəsinə daxil olan Nurməhəmməd bəy 1915-ci ildə həmin ali məktəbi ekstərnat yolu ilə başa vuraraq mükəmməl hüquqi ali təhsil almışdır. 2-ci ali təhsilini başa vurduqdan sonra Dağıstan Vilayəti Xalq Təhsili İdarəsi üzrə Teymurxanşura (indiki Buynaksk) şəhərinə inspektor təyin edilmiş, bölgədə təhsilin idarə olunmasında xüsusi xidmətlər göstərmişdir.

1917-ci ildə Rusiyada Fevral çevrilişindən sonra Şimali Qafqaz xalqlarında milli azadlıq mübarizəsi ilə bağlı siyasi proseslərə qoşulan Nurməhəmməd bəy Şahsuvarov 1918-ci ilin yayında yaranan Dağılır Respublikasının xalq maarifi naziri vəzifəsinə təyin

olunmuş, Şimali Qafqaz xalqlarının təhsil quruculuğunda yaxından iştirak etmişdir.

1919-cu il iyunun əvvəllərində Bakıya gələn Nurməhəmməd bəy Şahsuvarov Cümhuriyyətin 4-cü Hökumət kabinetində maarif nazirinin müavini vəzifəsinə təyin edilmişdir. O, bu vəzifədə işlədiyi müddətdə ölkənin müxtəlif bölgələrində ana dilində təhsil müəssisələrinin, məktəb və seminarıların açılmasında, təhsil və mədəniyyət sahəsində bir sıra mübarəqə tədbirlərin reallaşdırılmasında, ən başlıcası isə Bakı Dövlət Universitetinin təşkilində yaxından iştirak etmiş, milli təhsil quruculuğuna öz layiqli töhfələrini vermişdir.

Cümhuriyyətin 5-ci Hökumət Kabineti 1920-ci il aprelin 1-də istefaya getdi. Nurməhəmməd bəy Şahsuvarov aprelin 5-də istefaya gedən maarif naziri Həmid bəy Şahtaxtinskinin əvəzinə, qısa müddət maarif və dini etiqad naziri vəzifəsini icra etmişdir.

1920-ci il 27 Aprel çevrilişindən sonra Nurməhəmməd bəy Azərbaycan SSR Xalq Maarifi Komissarının müavini təyin olunmuş, sovet təhsil sisteminin qurulmasında iştirak etmişdir. O, 1920-1930-cu illərdə əsasən pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuş, Bakı Pedaqoji Texnikumunda, Torpaq-Geodeziya Texnikumunda rus dilindən dərs demiş, Bakı Dövlət Universitetində rus dili kafedrasının müdiri vəzifəsində çalışmışdır.

Keçmiş Sovetlər Birliyində 1930-cu illərdə tüğyan edən repressiyalar dalğası böyük maarifçi, Cümhuriyyətin görkəmli dövlət xadimi Nurməhəmməd bəy Şahsuvarovdan da yan ötməmiş, o, 1940-cı ildə saxta ittiham

larla həbs olunaraq Krasnoyarsk diyarına sürgün edilmişdir. O, orada da pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuş, 3 ildən sonra Vətənə-Bakıya qayıtmış, ömrünün sonunadək Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunda rus dili müəllimi və kafedra müdiri vəzifəsində çalışmışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin öz vətəninə həyatdan köçən sonuncu naziri olan Nurməhəmməd bəy Şahsuvarov 1958-ci ilin avqust ayında Bakıda dünyasını dəyişmişdir.

Bir neçə kəlmə də onun ailə həyatı haqqında. Nurməhəmməd bəy Şahsuvarov Feona Kuzmışina adlı xanım ilə ailə həyatı qurmuş, bu izdivacdan Cahangir adlı oğlu dünyaya gəlmişdir. Cahangir bəy Şahsuvarov Moskvada yaşamış, yüksək təhsil almış, Moskva Yerin Fizikası İnstitutunda çalışmış, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru olmuşdur. Onu da xatırladaq ki, Nurməhəmməd bəyin təmsil olduğu Şahsuvarlılar nəslindən çoxlu sayda alimlər çıxmışdır. Onun qardaşı Mürsəl bəy Xalq Cümhuriyyətinin xaricə təhsil almağa göndərdiyi 100 azərbaycanlı tələbədən biri olmuşdur...

İnanırıq ki, görkəmli maarifçi, böyük ziyalı, tanınmış istiqlal mücahidi Nurməhəmməd bəy Şahsuvarovun adı və əməlləri xalqımızın qan yaddaşında və təhsil salnaməsində əbədi yaşayacaqdır...

M.Марданов,
A.Кулиев

**Министры образования
Азербайджанской
Демократической Республики
Резюме**

В статье говорится о национальной перестройке, которая велось выдающимися деятелями, руководящими системой образования Азербайджана в годы Демократической Республики. В ней повествуется о создании первого университета, с целью подготовки специалистов с высшим образованием, национализации содержания общего образования, а также о подготовке новых учебников, а также об их исторических заслугах в других областях.

M.Mardanov,
A.Quliyev

**The Ministers of Azerbaijan
People's Republic
Summary**

In the article it is spoken about great intelligentsia of Azerbaijan who took historical service with national education building, created first universities for the purpose of preparing educational specialists who would be able to rule the country, nationalized maintenance of education, compiled new pithy teaching manuals and so on during the years of Azerbaijan People's Republic.

Kurikulum

Kurikulum islahatının əsas istiqamətləri

Ənvər Abbasov

*Təhsil Problemləri İnstitutunun direktor müavini,
Kurikulum Mərkəzinin direktoru,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Açar sözlər: kurikulum islahatı, kurikulumların yaradılması, milli kurikulum, təlim standartları, təlimdə yeni yanaşmalar, yeni qiymətləndirmə sistemi, dərslük siyasəti.

Ключевые слова: реформа в курикуле, создание курикулов, национальные курикулы, стандарты обучения (образования), новые подходы в обучении, новые системы оценивания, политика учебников.

Key words: curriculum reform, the creation of curricula, national curricula, teaching standards, new approaches in education, new assessment system, textbook policy.

İlk addımlar

Azərbaycanın təhsil sisteminə islahatların başlanmasından on ildən çox bir vaxt keçir. Bu bir tarixi dövr olaraq təhsilimizin bu günü ilə dünəni arasında bir o qədər də uzun olmayan yola bənzəyir. Bu yolun hər qarışında yeniliklərdən ibarət görüntülər diqqəti cəlb edir. Ən maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, bu yeniliklərin səmti, istiqaməti dünyanın möhtəşəm təhsil sistemində doğru yönəlmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyev vaxtı ilə Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahatlar üzrə Dövlət Komissiyasının iclasındakı nitqində bu məsələni xüsusi olaraq açıqlayaraq göstərmişdir: "İndi təhsil sisteminə islahatların əsas məqsədi ondan ibarətdir ki, Azərbaycanın təhsil sistemi dünya təhsil sisteminin standartlarına uyğunlaşsın" (1).

Təbii ki, belə bir şəraitdə Azərbaycan özünün təhsil nailiyyətləri ilə inkişaf etmiş ölkələrin səviyyəsinə çatmaqla daha böyük uğurların sahibi ola bilər.

Nəzərə almaq lazımdır ki, bu cür uğurun bünövrəsi 90-cı illərin ortalarından qoyulmuşdur. Ulu öndərin çıxışlarında təhsil islahatının başlıca istiqamətləri xüsusi olaraq qeyd olunmuşdur: "İslahatlar, xüsusən təhsil, elm sahəsində islahatlar çox ağıllı, düşünülmüş şəkildə həyata keçirilməlidir. İslahat naminə, dəb naminə aparılmamalıdır. Adını dəyişdirməklə, bir qədər formasını dəyişməklə ki, qiyməyə girsin, dəbə düşsün – bunun naminə yox, yalnız və yalnız öldürdüyünüz səviyyədən daha yuxarı qalxmayaq üçün, təhsilin səmərəliliyini, elmi səmərəliliyini artırmaq üçün aparılmalıdır. Bütün bu islahatlar ancaq bu yol-